

MIKÓ ÁRPÁD

Leon Battista Alberti *De re aedificatoriája* és Mátyás király udvara*

Leon Battista Alberti (1404–1472) és Mátyás király (1458–1490) budai udvara viszonyának vizsgálatát Magyarországon – azóta, hogy neve ebben a kontextusban felbukkant – két különböző szempont határozta meg. Az egyik a meglévő – régészeti feltárások során előke-reült, töredékes – építészeti elemek, kőfaragványok és – rekonstruált – épületelemek Albertihez, illetve Alberti elveihez való kapcsolódását kutatta,¹ a másik a *De re aedificatoria* recepciójára irányult.² Kérdés, hogyan kapcsolódott egymáshoz ez a két – olykor egymást erősítő – vizsgálódás?

A magyarországi reneszánsz művészet legnagyobb hatású XX. századi koncepcióját kidolgozó és népszerűsítő Balogh Jolán írásaiban rövid idő után biztosan összefonódott. E szerint Mátyás jól ismerte az olasz építészeti traktátusokat, így Albertiét is, tehát az új stílus kiválasztásának a király nagyon is tudatában volt, ráadásul az új stílus konkrét példái, vagyis a budai palota reneszánsz faragványai, szintén a *De re aedificatoria* hazájába vezettek.³ Balogh Jolán (1900–1988) számára azonban Alberti építészeti traktátusa nem kauzális összefüggésben jelent meg, hanem inkább pozicionális kontextusban: A *De re aedificatoria* különböző passzusait idézve pontosabban lehetett kijelölni a Mátyás-reneszánsz európai helyét. Feuerné Tóth Rózsa (1928–1985), aki a budai olasz humanistáknak Mátyás műpártolásában betöltött szerepét teljesen újraértékelte, ezt a két problémát szintén nem választotta el egymástól, sőt, talán szorosabbra is fűzte.⁴ Alberti ornamentum-felfogását „ráolvasztva” a hazai – amúgy tömegesen előkerülő – kora reneszánsz építészeti faragványokra. Az ezekre jellemző, szinte bármely falazati struktúrába beilleszthető megformálás így a művészettörténet-írás számára jól artikulálhatóvá vált, a kora reneszánsz építészet önálló európai helyzete pedig – Feuerné cikkének címében is ez állt – világosabb lett.⁵ Bár ma már nem tartjuk minden részletében teljesen találónak ezt az elképzelést, hosszan tartó, revelatív hatása tagadhatatlan.

Alberti építészeiről írott traktátusának budai jelentőségét önmagában bizonyítja – sőt, lássuk be, egyedül ez teszi lehetővé a kérdés komoly felvetését –, hogy két kéziratos példány is megvolt Mátyás könyvtárában.

Ezt a tényt nem lehet eléggé hangsúlyozni; az Alberti-recepció korai, Itálián kívüli, súlyos példája volt ez. A *De re aedificatoria* budai fölbukkanása jól illeszkedik a királyi könyvtár tartalmi gazdagságába, az itt működő humanisták érdeklődésének sokszínűségébe. Vitruvius, Filarete és Alberti művei az építészet iránti teoretikus érdeklődés fontos itteni bizonyítékai.

Az egyik Alberti-corvinát ma Olomoucban őrzik, a káptalan könyvtárának anyagában.⁶ Díszkódex, vagyis tisztázat, de nem az *editio princeps* másolata.⁷ Scriptorum firenzei volt, a kolofon szerint „Presbyter Franciscus Collensis”, vagyis Franciscus de Ugolinis presbyter de Colle Vallis Else.⁸ Illuminálása feltűnően kvalitásos. A kettős címlap jobb oldali lapját aranyvonalak közé zárt fehér és kék alapú mezők veszik körül, bennük színes virágindák hálójával. Ezekon kívül még tíz díszlapja van, minden *liber* elején egy; ezek szerényebben dekoráltak, voltaképp csak szövegkezdő iniciálék, amelyek mellett ragyogóan megfestett virágindás keret fut a lap szélén, közepén Mátyás király egy-egy emblémájával. A kötetben nincsenek építészeti ábrák. Az első címlap rectóján olvasható az apró betűs jelzés, szignatúra: „Attavantes pinsit”.⁹

A címlapon alul eredetileg Mátyás király címere volt látható, valamint körben a királyi titulátúra címerei, közöttük a frissen meghódított Ausztriáé és Bécs városáé – ezek datálják a kódexet 1485 és 1490 közé. Valamennyit átfestették: a kisebbeket ornamentális ékítményekkel, magát a királyét pedig Augustinus Moravus Olomucensis (Käsenbrot), a morva humanista felhőből emelkedő farkast mutató címerével. A kötetben található Mátyás-emblémákat nem festették át – talán azért nem, mert közvetlenül nem utaltak az eredeti tulajdonosra. A kódex aranyozott bőrkötésben van, de nem corvinakötésben; a szép reneszánsz kompozíciót antikizáló bélyegzőkből alakították ki.¹⁰ Az analógiák alapján Budán kellett készülnön. Ugyanabban a műhelyben kötötték be, mint amelyekben egy *Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum* (Verona, 1480),¹¹ valamint egy – mára elveszett – papírkódexet, a padovai Antonio Gazio Thurzó Zsigmond váradi püspöknek ajánlott művének kéziratát (1508).¹² Úgy látszik, Augustinusnak jó oka volt arra, hogy Mátyás címere-

* A tanulmány első, jóval rövidebb verziója olaszul hangzott el Budapesten, az Olasz Kulturális Intézet – Hajnóczi Gábor (1943–2005) szervezte – Alberti-konferenciáján 2004 májusában, és a *Nuova Corvina* 16. számában jelent meg, a 71–76. lapokon. A megírása eltelt nyolc év nem egy nézetem módosítására kényszerített; a szöveget ennek megfelelően több helyen újraírtam és kibővíttem, a jegyzeteit pedig jelentős mértékben átalakítottam. Az itt megjelenő magyar szöveg meglehetősen távol jutott hajdani kiindulópontjától. A probléma viszont aktuális.

it átfestesse; lehetséges, hogy az eredeti kötés is arról árulkodott, hogy a kódex a Bibliotheca Corvinából „bitangolt el”, és ezt is jobb volt eltítkolni. A Krakóban, Padovában, Ferrarában tanult Augustinus Olomucensis 1496-tól 1511-ig Budán élt, II. Ulászló király cseh kancelláriájának titkára, majd alkancellárja volt. 1511-ben tért vissza Olomoucba, s ekkor vihette magával a kódexet.¹³ A könyv tehát soha nem került Erdélybe, a fejedelmek udvarába, amint ezt a korábbi magyar kutatás feltételezte.¹⁴

Az Alberti-mű Augustinus Olomucensis személyében olyan humanista kezébe került, aki oszlopos tagja volt a Conrad Celtis szervezte *Sodalitas Litteraria Danubianának* is. Ennek elnöke az ifjabb Vitéz János, tagjai pedig a cseh kancelláriából Augustinus mellett Jan šlechta ze Všeherd és Georg von Neideck voltak, de közéjük tartozott a medgyesi születésű – vagyis *hungarus* – Jacobus Piso is.¹⁵ A társaság összejöveteleire Augustinus antik pénzekkel kirakott aranycsészét készíttetett.¹⁶ Tagja volt e társaságnak még az 1502-ben Budára érkező cseh humanista költő, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, akinek szintén birtokában volt a *De re aedificatoria*, csak épp nem kódex, hanem a mű első nyomtatott kiadása (1485).¹⁷ Még az sem lehetetlen, hogy Augustinus épp Bohuslav intellektuális hatására édesgette magához a királyi könyvtárból az Alberti-corvinát.

Megkockáztatom: Augustinus Olomucensist, a humanistát kevésbé az építész Alberti, és sokkal inkább a tudós humanista érdekelte. Cuspinianus írta, hogy Augustinusnak komoly könyvtára és régiség-gyűjteménye volt Budán.¹⁸ Valószínűnek tartom egyébként, hogy nem csupán egyetlen kódexet szerzett magának a Corvinából. Rómában, a Vatikáni Könyvtárban őriznek egy Suetonius-kódexet, amelyben kétségtelenül az ő farkasos címere ismerhető fel. Ez az olomouci káptalan tulajdonából különböző vargabetűkön át került Itáliába, végül az Ottoboni-könyvtárral a Vatikánba jutott. A kódexben Csapodiné Gárdonyi Klára Bartolommeo Fonizio bejegyzéseit ismerte fel, és ezért sorolta már korábban is a Corvina állományába.¹⁹

A másik Alberti-kódexet Modenában őrzik, a Biblioteca Universitaria Estensében.²⁰ Ez is másolat; szövege ennek sem az *editio princeps*-ét követi.²¹ Gazdagon illuminált díszkódex éppúgy, mint az olomouci példány, és építészeti ábrák ebben sincsenek. Bizonytalan, hogy miként és mikor került el Budáról. Feltehetően 1560-ban vásárolták ezt is, Velencében, Alfonso II. d’Este számára.²² Az újabb olasz szakirodalom sem tudta másolóját meghatározni, miniatúráit illetően pedig bizonytalan maradt. Keletkezési helyükként Firenzét vagy Budát jelölte meg.²³

A kódex miniatúráit Hoffmann Edith – több mint 80 évvel ezelőtt – Budára lokalizálta, és a mestert a Bibliotheca Corvina ún. „első címerfestő”-jével azonosította.²⁴ Ez a miniatör volt az, aki az 1480-as évek második

felében Mátyás címerét festette bele olyan kódexekbe, amelyek vagy a könyvkereskedelem számára készültek, s így possessorjegy nélkül kerültek Mátyáshoz, vagy pedig mások gyűjteményéből jutottak a budai könyvtárba, s az eredeti tulajdonos címerét át kellett festeni. Több mint 30 kódexben látható ma is az „első címerfestő” keze nyoma: az oroszán ezüstszerű, busa fején háromágú, lapos aranykorona van. Néha, ha a címlap teljesen üres volt, növényi ornamentikát is festett a címer köré, olykor szerény lapszédísz is, aranykorongokkal kísért, szabadon hullámzó színes virágindákat a pergamenre.

A modenai Alberti-kódex címlapja nem ilyen, a szövegtükröt körülvevő keret szigorúan strukturált; az aranyalpra festett virágindák, a drágakövekkel ékes rozetták, a címerek elhelyezése Attavante címlapjaira emlékeztetnek, de nyilvánvalóan nem az ő műhelyéből kerültek ki. Sajnos mindig ezt az egyetlen egy lapot szokták reprodukálni, pedig a kötetben még tíz illuminált oldal van, minden *liber* elején egy. Ezek kevésbé díszesek. Éppúgy szabadon kanyargó, virágos indák alkotják őket, mint az „első címerfestő” többi munkáján, például a bécsi Statius-,²⁵ vagy a budapesti Trapezuntius-kódexben.²⁶ Többféle típusúak: van köztük szimmetrikus Attavante-allúzió, de van lazábban formált is. Hoffmann Edithnek alighanem igaza volt: az „első címerfestő” munkáinak ismeretében valóban nehéz lenne másnak attribuílni ezeket a kompozíciókat. A kódex datálásával is jól illeszkednek az ő munkái közé. Mivel a címerek között Bécs városáé is szerepel, csak 1485 és 1490 között készülhetett, vagyis pontosan ugyanabban az időszakban, amikor a másik *De re aedificatoria*-corvina. Bár nem ez az egyetlen eset, hogy egy mű két példányban is megvolt Budán (például Curtius Rufus Alexandros-életrajzából is kettő volt, igaz, az egyikben az Aragóniai-címer látható²⁷), a kettőzés ilyen rövid időn belül elég különös. Arra sem lehet magyarázatot adni, miért került a fol. 209. versóra egy Báthory-címer,²⁸ hisz valamennyi heraldikus elem Mátyásra utal. A címlap egyik – feloldatlan – címerének heraldikai pontatlanságai sem érthetők: a hasított pajzs jobb fele arannyal és ezüsttel (!) ötször vágott, bal felének aranyalapján viszont nincs semmilyen ábra.

Nagyon fontos, ismétlem, hogy ez a mű megvolt Budán. Felvetődik azonban a kérdés: vajon van-e valamilyen nyoma budai *használatának* is? A filológiai vizsgálat eddig nem vezetett nyomra. Mint köztudomású, Filarete építészeti traktátusa, a *Trattato dell’architettura* is megvolt Budán, sőt, a király számára lefordították latinra az eredetileg olaszul írott szöveget.²⁹ A később udvari történetíróvá előlépett Antonio Bonfini tolmácsolta 1487 körül a terjedelmes művet,³⁰ s ennek során számtalan építészeti terminust kellett latinul visszaadnia. A munkával rekordidő – mitikus három hónap – alatt készült el, s a modern filológia nem is láthat benne mást, mind szabad újrateljesítést az eredetinek.³¹ A latin terminusokat keresgélve közvetlenül az ókori

szerzőkhöz fordult, fő forrása Vitruvius és az ifjabbik Plinius volt.³² A fordításban állandóan visszatérő szavaknak a zöme – pl. *apsis*, *diaeta*, *heliocaminos*, *metopé*, *prociton*, *triglyphos* stb. – egyáltalán nem fordul elő a *De re aedificatoriában*.³³

Nehezen képzelhető el, hogy az olasz szöveg fordítása, nyelvi antikizálása közben a budai humanisták ne néztek volna bele Alberti kezük ügyében lévő traktátusába. Az alapvető probléma az lehetett, hogy Alberti teoretikus műve és Filarete regényes szövege két külön világ. A másik akadály magából a célból következett: ókori latin nyelven szólni leginkább ókori latin szerzők segítségével lehetett. Érdektelenséggel azonban semmiképp nem lehet Bonfini és inventorát – a Filarete-művet Budára hozó Francesco Bandini de Baroncellit³⁴ – vádolni, hiszen olyan görög-latin terminusnak is keresték az olasz nyelvi – vagyis tárgyi – megfelelőjét, mint a vitruviusi dór párkány – különösen a *triglyphos* és a *metopé* –, ha megoldásuk nem is bizonyult sikeresnek.³⁵

Mindenesetre, amikor Bonfini megírta a Filarete-fordítás előszavát, Mátyás király visegrádi építkezéseit az ifjabbik Plinius villa-leírásaiból kölcsönzött fordulatokkal méltatta. És amikor néhány évvel később, a *Rerum Ungaricarum decades*ben egy hosszú bekezdést szentelt a budai palotának, akkor is ugyanezt a terminus-készletet használta fel, ugyanazzal az additív, soroló szemlélettel. A budai udvarban élő olasz humanisták Alberti iránti érdeklődését a két kódexnek egyelőre csak a megléte bizonyítja.

Mi a helyzet a kőfaragványokkal? Olyan építészeti faragványok, amelyek kapcsolatba hozhatók Alberti épületeivel, valóban feltűnnek a budai töredékek között. Balogh Jolán össze is gyűjtötte őket: korinthuszi pilaszterfejezetek, egy strigillált fríz szerepel a listán.³⁶ Ezek a toposzok azonban a XV. század utolsó évtizedeiben, Itáliában aligha számítottak egyedi ritkaságnak; kivált Firenzében nem, ahonnan a Budán működő kőfaragók egy része jött. Úgy gondolom, nem célszerű szorosabb kapcsolatot feltételezni a traktátusok szövegei és a firenzei (és dalmát) kőfaragók munkái között. Más volt a teória, és más volt a praxis.

Megint a Jagelló-kori Alberti-recepcióból szeretnék erre a csapdára példát hozni. A bártfai városháza építetői, a magisztrátus, 1506-ban keresztosztós, „olasz ablakokat” rendelt egy bizonyos Alexander nevű – az városban egyébként is tevékenykedő – kőfaragótól.³⁷ A „fenestrae yticalicas” arányát is előírták: három a kettőhöz. Az „olasz ablakok” felgyújtották a művészettörténészek képzeletét,³⁸ kiváltképp azokét, akik csak Itália felől nézték a magyarországi reneszánsz művészetet. Főleg stílisis kutatások folytak. Feuerné Tóth Rózsa hozta a problémát kapcsolatba Albertivel és Filaretével, ezek az arányok ugyanis számukra is ideálisak voltak.³⁹ Az ablakok azonban az északi reneszánsz stílusjegyeit viselik magukon: az „italicis” jelzőt itt

„welsh” értelemben kell interpretálni,⁴⁰ az arányok pedig korántsem egyediek. Egy nemrég előkerült levélben, 1508-ban épp Bártfán tűnnek fel ismét.⁴¹ Ekkor kért a város bírójától, Alexius Glauknertől ugyanilyen arányú ajtókat, hangsúlyozottan egyszerűeket, a mussinai vár castellanusa, Nicolaus de Lapispaták. Ebben a levélben szó nem volt „italicales” ajtókról. A praxis szólalt meg, nem a teória; a városháza számadataiban az „italicales” jelző nem az ablakok arányaira, hanem a díszítésük módjára vonatkozhatott.

Az egykor Mátyás könyvtárában lévő két reneszánsz építészeti traktátus közül csak a Filarete-mű futott be némi karriert a XVI. századi Magyarországon. Ebben illusztrált volta is közrejátszhatott. Filarete munkájának egyik részlete szolgált alapjául annak a szövegnek, amelyet később Mátyás király budai egyetem-tervének tartottak, és amelynek háttere, pontos eredete máig tisztázatlan.⁴² Az Alberti-corvinának csak eltűnését tudjuk regisztrálni. Az, hogy a kódex iránt Augustinus Olomucensis az átlagosnál intenzívebben érdeklődött, talán a mű nyomtatott példányát birtokló Bohuslav barátságával lehet magyarázni. A Filarete-kötet és mindkét Alberti-kódex mindenesetre elég gyorsan elkerült Magyarországról.

Alberti ismerete a mohácsi csatát, illetve Buda elesét követően, a kora újkorban Magyarországon nem mondható gyakorinak, bár nyomai kétségtelenül vannak. Zsámboky János (1531–1584) sok szempontból egyedülálló, hatalmas könyvtárában megvolt a *De re aedificatoria* francia fordítása (Jean Martin tolmácsolásában, Paris 1553),⁴³ egyik olasz nyelvű kiadását pedig Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király – majd Rudolf császár és magyar király – történetírója, Giovanni Michele Bruto (1517–1592) birtokolta.⁴⁴ A korszak ismert nagy hazai könyvgyűjtői – Mossóczy Zakariás, Dernschwam János, Dudith András – véletlenszerűen fennmaradt könyvtárkatalógusaiban nem találunk Alberti-műveket.⁴⁵ Más reneszánsz építészeti traktátusok fel-feltűnnek a XVII. században, például Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárában Andrea Palladio *Quattro libri dell'architettura*ja,⁴⁶ vagy a felvidéki jezsuita rendházakban Sebastiano Serlio vagy Vincenzo Scamozzi traktátusai,⁴⁷ de az Alberti-mű iránti érdeklődésnek nincs nyoma.

A *De re aedificatoria* csak a XVIII. században bukant fel ismét Magyarországon, amikor már kötelező részévé vált az építészeti traktátusok – Vitruviusszal kezdődő – kánonjának.⁴⁸ De ez az újkori megjelenés sehol nem kapcsolódott a korábbi, rég elsüllyedt hazai hagyományhoz. A néhány, ma Magyarországon őrzött – XV–XVI. századi – *De re aedificatoria*-nyomtatvány zöme a 18. században került jelenlegi őrzési helyére.⁴⁹ A corvina-kutatás⁵⁰ föllelte két Alberti-kódex iránt először corvina-voltuk és miniatúradíszük miatt érdeklődtek a tudósok, tartalmuk a huszadik század húszas, harmincas éveig nem volt igazán érdekes.

Jegyzetek

- 1 BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1985. 57, 59, 60, 90, 131, 141, 150–151, 173, 182, 197, 222–223. – Meg kell jegyezni, hogy 1933-ban, amikor Balogh Jolán első áttekintését írta a magyar reneszánsz építészetéről, Mátyás budai palotájának csak a barokk királyi palota Hauszmann Lajos-féle bővítése során előbukkant faragványai voltak ismertek. Ezeket 1933-ban még nem találta meg Brunelleschi vagy Alberti hatását, és a budai fragmentumok párhuzamait inkább a 15. század hatvanas éveinek firenzei faragványaiban látta. (BALOGH Jolán: *Magyar renaissance építészet. Stílustörténeti vázlat*. I. Magyar Művészet, 9. [1933] 1. sz. 15.) 1939-ben – jóllehet az anyag közben nem bővíthetett lényegesen – már nem tett ilyen finom különbséget. (BALOGH Jolán: *A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete*. In: *Magyar művelődéstörténet, 2. Magyar renaissance*. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. [Budapest 1939] 561–562.) Ezt a gondolatot ismételte meg azután részletesen is kifejtve 1953-ban megjelent összefoglalójában (BALOGH Jolán: *A magyar renaissance építészet*. Budapest, Építőipari Könyv- és Lapkiadó, 1953. 9–11.), valamint a „kétkötetes” kiadásaiban is.
- 2 HORVÁTH, Enrico: *Il Rinascimento in Ugheria*. Roma 1939, 34. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 20–24.); FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Korai reneszánsz (1470–1541)*. In: *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983. 152, 157, 158.
- 3 BALOGH, Jolán: *Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz 1975, 28, 30, 89–90, 94, 99, 129. (Forschungen und Berichte des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz, 4.); BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1985, 57, 59, 135, 136, 141, 146, 182.
- 4 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Művészet és humanizmus a korareneszánsz Magyarországon*. Művészettörténeti Értesítő, XXXVI. (1987) 31, 35, 39. (A szöveg angol verziója: FEUER-TÓTH, Rózsa: *Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, 87–88, 92, 100, 112. [Studia Humanitatis, 8.]
- 5 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *A magyar reneszánsz építészet európai helyzete*. Ars Hungarica, V. (1977) 7–29.
- 6 Olomouc, Státní okresní archiv, rkps. CO. 330. – CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, No. 390. (Studia Humanitatis, 1.); IVO HLOBIL – EDUARD PETRŮ: *Humanismus a raná renesance na Morave*. Praha, Academia, 1992, 122–123 (a kötet angol nyelvű verziója: HLOBIL, Ivo – PETRŮ, Eduard: *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*. Votobia, Olomouc 1999, 158); DOMOKOS, György: *La corvina albertiana di Olomouc*. Nuova Corvina. Rivista Italianistica, 20. (Budapest 2008) 117–121.
- 7 ALBERTI, Leon Battista: *L'architettura [De aedificatoria]*. Testo latino e traduzione a cura di Giovanni ORLANDI. Introduzione e note di Paolo PORTOGHESI. Milano, Il Polifilo, 1966.
- 8 DE LA MARE, Albinia: *New Research on Humanistic Scribes in Florence*. In: *La miniatura Fiorentina del Rinascimento. 1440–1525*. A cura di Annarosa GARZELLI. Firenze, Scandicci, 1985, 495. (Inventari i cataloghi toscani, 18.)
- 9 HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Magyar Bibliophil Társaság, Budapest 1929. (Új kiadása, WEHLI Tünde jegyzeteivel, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.) 77–78, 102, 253; Vö. DE LA MARE 1985. 226–231. Ezt ma már nem tekintjük feltétlenül valódi szignatúrának, csak a műhely jelzésének.
- 10 MIKÓ ÁRPÁD: *Az olomouci Alberti-corvina – Augustinus Olomucensis könyve*. Művészettörténeti Értesítő, XXXIV. (1985) 65–72. A cseh szakirodalom – jóllehet hivatkozik az *Értesítő*-beli cikkemre – nem ismeri a kötés analógiáit, így készítésének helyét sem határozza meg. Ld. *Od Gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko*. Ed. Ivo HLOBIL, Marek PERŮTKA. Olomouc 1999. 524.
- 11 Bardejov, Šarišské múzeum. HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek*. Budapest 1938, 1. sz. (a bártfai példányt nem ismerte); KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. Matica Slovenská, Martin 1967. 200. sz. A kötésről: SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 56 (7. sz.: *Missale Strigoniense*ként), 28. kép. (Művészettörténeti Füzetek, 6.)
- 12 Az egykor a szepeshelyi káptalan könyvtárában őrzött kötet szövegét RÉCSEY Viktor adta ki, ő közölte először a kötés fényképét is. In: *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungariae litterarum spectantia*. Ed. Stephanus HEGEDŰS. Budapestini, Typis Victoris Hornyánszky, 1906. 125–236. A kódexet elvesztésként sem regisztrálta Július SOPKO katalógusa (*Stredoveké latinské kódexy a slovenských knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1981). Számon tartotta viszont BALOGH Jolán (*Az erdélyi renaissance, I. 1460–1541*. Kolozsvár, Teleki Pál Tudományos Intézet, 1943, 323, 248. kép, mint padovai kötés; *Varadinum – Várad vára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. I., 300. [Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.]) és budai kötésként határozta meg SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973. 98., 299. sz. (Művészettörténeti Füzetek, 6.)

- 13 ÁBEL Jenő: *Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság*. Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1880. 21–32; HLOBIL – PETRŰ 1999. 49–53.
- 14 BALOGH 1943. 208–209., 315. JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. In: JAKÓ Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1977. 176–177.
- 15 KLANICZAY Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 50–77. (Humanizmus és reformáció, 20.)
- 16 Drezda, Staatliche Kunstsammlungen, Grünes Gewölbe, ltsz.: IV/40. SPONSEL, Jean Louis: *Das Grüne Gewölbe zu Dresden, II*. Leipzig, 1928. 2–5, 152; GENTHON István: *Egy budai humanista aranycsészéje*. Budapest, 1934. (Klny. Tanulmányok Budapest Múltjából, III. kötet.) 4–7., 2. kép; KOHLHAUSEN, Heinrich: *Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 bis 1540*. Berlin, Deutscher Verlag, 1968, 398–399., 572. kép; *Kunsth Handwerk der Dürerzeit und der deutschen Renaissance*. Berlin 1971, 110., 48. kép; *Renaissance in Österreich*. Landesausstellung auf der Schallaburg. Wien, Niederösterreichs Landesmuseum, 1974². 211–212., 565. sz. (Katalog des Niederösterreichs Landesmuseums, N. F. 57.); *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Schloß Schallaburg Schifflleitung Tibor KLANICZAY, Gyöngyi TÖRÖK, Gottfried STANGLER. Hrsg. Gottfried STANGLER, MÓRIC CSÁKY, Richard PERGER, Anton JÜNGER. Wien, Niederösterreichischen Landesmuseum, 1982, 350–351., 303. sz. (PAJORIN Klára) (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N. F. 118); MIKÓ Árpád: *Az olomouci Alberti-corvina – Augustinus Olomucensis könyve*. Művészettörténeti Értesítő, XXXIV. (1985) 68., 8. kép; *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko*. Ed. Ivo HLOBIL, Marek PERŮTKA, Michal SOUKUP. Olomouc, Muzeum umění Olomouc, 1999. 69–72., 36. sz. (Luboš KONEČNÝ – Paul ARNOLD); HLOBIL–PETRŰ, 1999. 160–161; *Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Hrsg. Wolfgang JAHN, Christian LANKES, Wolfgang PETZ, Evamaria BROCKHOFF. Augsburg, 2001, 222–225., 4.22. sz. (Wolfgang PETZ) (Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 43/2001.); BAŽANT, Jan: *The Death of Bacchus and the Salvation of the Human Soul. Meditations on a golden bowl from the year 1508*. In: *Gedenkschrift Ulrike Horak*. Papyrologica Florentina XXXIV. Firenze, Gonelli, 2004. 511–525; *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Balassi Kiadó, 2009. 78–79. (MAROSI Ernő)
- 17 KALINA, Pavel: *La prima ricezione del De re aedificatoria di Leon Battista Alberti nel Regno Boemo*. Nuova Corvina, 16. (Budapest, 2004) 59–60.
- 18 Idézi: HLOBIL–PETRŰ, 1999. 158.
- 19 Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 1562. CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990⁴. 145. sz.
- 20 Modena, Biblioteca Universitaria Estense, Cod. Lat. 419. (α O.3.8.) – CSAPODI, 1973. 389. sz.; *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490*. Szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin, VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008, 329–330., 9.3. sz., (Paola DI PIETRO LOMBARDI – FARBAKY Péter)
- 21 ALBERTI, Leon Battista: *L'architettura [De aedificatoria]*. Testo latino e traduzione a cura di Giovanni ORLANDI. Introduzione e note di Paolo PORTOGHESI. Milano, 1966.
- 22 MILANO, Ernesto: *I codici Corviniani conservati nelle biblioteche italiane*. In: *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. Modena, Il Bulino dell'Arte, 2002, 69. (Il giardino delle Esperidi, 16.)
- 23 *Nel segno del corvo* 2002. 151–154., no. 7. (Paola DI PIETRO LOMBARDI)
- 24 HOFFMANN, 1929. 82–84.
- 25 GAMILLSCHEG, Ernst – MERSICH, Brigitte: *Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance. Handschriften aus dem Bibliothek und dem Umkreis des Matthias Corvinus aus dem Bestand der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1994, Kat.-Nr. 26.
- 26 CSAPODI–CSAPODINÉ, 1990. 46. sz., LIX. tábla.
- 27 CSAPODI, 1973. No. 209–210.
- 28 Ha e kódex esetleg Báthory Miklós váci püspök könyvtárában lett volna egy időben, akkor azt nem lehetne megmagyarázni, miért nincs a címer fölött infula, s azt végképp nem, hogy miért van a Báthory-címer hátul, eldugva. Báthory Miklós váci püspök könyvtáráról: ROZSONDAI Marianne: *Báthory Miklós váci püspök könyvtárának feltételezhető darabjai*. In: *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*. Szerk. HORVÁTH Alice. Vác, Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 2007, 131–144.
- 29 A latin szöveg kritikai kiadása: BONFINI, Antonio: *La latinizzazione del Trattato d'architettura di Filarete (1488–1489)*. A cura di Maria BELTRAMINI. Pisa, Scuola Normale Superiore, 2000.
- 30 KULCSÁR Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 198. (Humanizmus és reformáció, 1.)
- 31 BELTRAMINI, Maria: *Filarete in toga. La latinizzazione del Trattato d'architettura*. Arte Lombarda 139. (2003/3.) 14–20.

- 32 HAJNÓCZI Gábor: *A XV. századi itáliai építészeti traktátusok a korabeli Magyarországon*. In: Acta Historica. Különszám. Szeged, 1991. 27–30; HAJNÓCZI Gábor: *Vitruvius és a Mátyás-kori budai udvar*. In: HAJNÓCZI Gábor: *Vitruvius öröksége. Tanulmányok a „De architectura” utóéletéről a XV–XVI. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 77–81.
- 33 *Alberti Index. I–IV*. Bearbeitet von Hans-Karl LÜCKE. München 1975, passim. (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München, 6.); ALBERTI, L. B.: *De re aedificatoria. A lemmatized Concordance. I–III*. Compiled by Javier Fresnillo NUÑEZ. Hildesheim–Zürich–New York, Olms–Weidmann, 1996. passim.
- 34 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Művészet és humanizmus a korareneszánsz Magyarországon*. Művészettörténeti Értesítő 36 (1987) 19–22; FEUER-TÓTH, Rózsa: *Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*. [Studia Humanitatis, 8.] Akadémiai Kiadó, Budapest 1990, 60–61.
- 35 MIKÓ ÁRPÁD: *Vitruvius redivivus? Antonio Bonfini Filarete-fordítása és az antik hagyomány*. Ars Hungarica, XXII. (1994) 30–35.
- 36 BALOGH, 1975. 89–90; BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, Magvető Kiadó, 1985. 134–136, 173.
- 37 MIKÓ ÁRPÁD: *A bártfai városháza. Adalékok a Jagelló-kori reneszánsz történetéhez Felső-Magyarországon*. Művészettörténeti Értesítő, LIII. (2004) 19–52.
- 38 BUDINIS, Cornelio: *Gli architetti Italiani in Ungheria*. Roma, 1936. 65, 151; BIAŁOSTOCKI, Jan: *The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland*. Oxford, Cornell University Press, 1976. 23, 218–220; DACOSTA KAUFMANN, Thomas: *Court, Cloister & City. The Art and Architecture of Central Europe 1450–1800*. London, University of Chicago Press, 1995. 93.
- 39 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Reneszánssz építészet Magyarországon*. Helikon Kiadó, Budapest 1977, 23.
- 40 BAXANDALL, Michael: *The Limewood Sculptors of Renaissance Germany*. New Haven–London 1981³, 135–142; ESER, Thomas: „Künstlich auf welsch und deutschen Sitten.” *Italianismus als Stilkriterium für die deutsche Skulptur zwischen 1500 und 1550*. In: *Deutschland und Italien in ihren wechselseitigen Beziehungen während der Renaissance*. Hrsg. Bodo GUTHMÜLLER. Wiesbaden, Harrassowitz, 2000. 319–362.
- 41 MIKÓ 2004. 23.
- 42 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *A budai „Schola”: Mátyás király és Chimenti Camicia reneszánsz ideálvárosnegyed terve*. Építés- Építészettudomány 5. (1973) 365–385.
- 43 *A Zsámboky-könyvtár katalógusa. Bibliothecae Ioannis Sambuci catalogus librorum, 1587*. GULYÁS Pál olvasatában. Szerk. MONOK István. Szeged, Scriptum Kft., 1992, 128., 80. sz. (Adattár XVI–XVIII. századi szellem mozgalmaink történetéhez, 12/2.)
- 44 *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rendezte és a függelék összeállította HERNER János, MONOK István. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1983, 128., 642. tétel. (Adattár XVI–XVIII. századi szellem mozgalmaink történetéhez, 11.)
- 45 IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a Corpus Juris keletkezése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1926; *A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*. Kísérőtanulmány-nal közreadja BERLÁSZ Jenő. Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1984. (Adattár XVI–XVIII. századi szellem mozgalmaink történetéhez, 12.); *András Dudith’s library. A partial reconstruction*. Compiled and with an introduction by József JANKOVICS, István MONOK. Szeged, Scriptum Kft, 1993.
- 46 *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Budapest, Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991, 313., 375. sz. (Zrínyi Könyvtár, IV.)
- 47 *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon, 16–17. század*. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD, VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. I. 210. Kat. VII–21. sz., 212. Kat. VII–27. sz.
- 48 BIBŐ István: *A magyar építészeti irodalom kezdetei*. In: *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. SZABOLCSI Hedvig, ZÁDOR Anna. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 27–122.
- 49 BÉKÉS, Enikő: *La fortuna delle opere albertiane in Ungheria*. Nuova Corvina. Rivista Italianistica, 16. (Budapest, 2004) 77–82; BÉKÉS, Enikő: *La fortuna delle opere albertiane in Ungheria*. In: *Leon Battista Alberti umanista e scrittore. Filologia, esegesi, tradizione*. A cura di Roberto CARDINI, Mariangela REGOLIOSI. Firenze, Polistampa, 2007. 737–753.
- 50 Az olomouci corvinát meglehetősen későn – 1909-ben – fedezte fel és közölte CSONTOSI János: *Újabb adatok „Attavantestől festett corvin-codexek”-ről*. Archaeologiai Értesítő XXIX. (1909) 225, 231–232. A modenai Alberti-kódexet is ő „fedezte fel” a hazai kutatás számára: CSONTOSI János: *Latin corvin-coedexek bibliographiai jegyzéke*. Magyar Könyvszemle 6. (1881) 1659–170; CSONTOSI János: *Attavantestől festett corvin-codexek*. Archaeologiai Értesítő V. (1881) 382.